

«TÜRK DEMOKRASİSİNİN KURULUŞ VE İŞLEYİŞİNDE DİŞ ETKENLER (1946'dan bu yana)»

Doç. Dr. Ömer KÜRKCÜOĞLU

(S.B.F.)

Bu inceleme iki temel bölümden oluşacak. Önce, dış etkenlerin iç etkenler ya da iç yapı üzerindeki etkisi araştırılacak. Kuramsal girişi, «dış etkenlerin iç yapıya etkileri» çerçevesinde yaparken daha çok dış etkenin iç siyasal yapı üzerindeki etkilerine değinilecek. İç yapı biçimi olarak demokrasi üzerindeki dış etkiler de bu çerçeveye oturacak. Bütün bunlar yapıldıktan sonradır ki, somut olarak Türk demokrasisi üzerindeki dış etkenler, İkinci Dünya Savaşından sonraki dönem içinde, alt dönemlere ayrılarak incelenecektir.

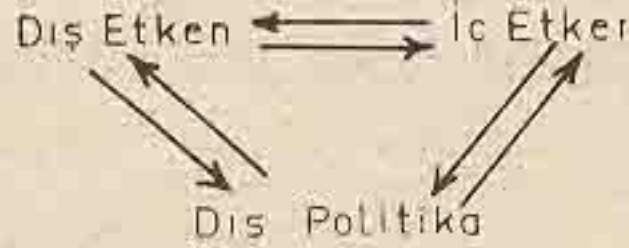
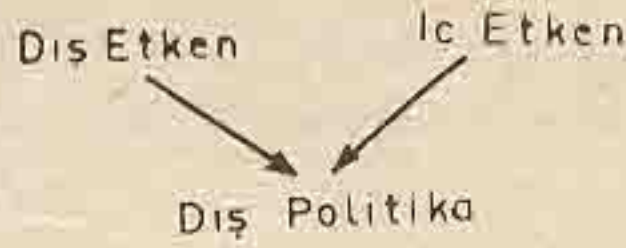
BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL GİRİŞ («Dış Etkenlerin İç Yapıya Etkileri»)

I. Genel Olarak

Bir ülkenin dış politikası, birtakım dış ve iç etkenlerin bir bileşkesi olarak ortaya çıkar. Uluslararası ilişkiler üzerinde çalışanlar, bir ülkenin dış politikasını tahlil ederken bu politikayı ortaya çıkaran dış ve iç etkenleri bulmak zorundadırlar. Genellikle yapılan da budur. Hiç kimse dış ve iç etkenlerin varlığını inkar etmiyor ama asıl belirleyici olarak bu iki grup etkenden birine bir bütün olarak, ya da herhangi bir gruptaki etkenlerin birine ağırlık tanıyabiliyor.

Dış politika analizini dış ve iç etkenlere ayırarak yapmak bir bakıma statik bir yöntem sayılabilir. Çünkü, dış politikayı birlikte oluşturan dış ve iç etkenler birbirleri üzerinde de etkide bulunabilmektedir. Bununla da kalmayıp, dış ve iç etkenlerin oluşturduğu dış politika, dış ve iç etkenleri etkiler hale de gelebilmektedir. Yani.

biçiminde çok yanlı bir ilişki görünümü kazanmaktadır. Bu durumda dış politika analizi statik olmaktan çıkıp dinamik bir nitelik kazanmaktadır. Uluslararası ilişkiler kuramcıları genellikle statik tahlil yaparlar. Dinamik analiz üzerinde pek durulmaz. Örneği, James N. Rosenau, dış etkenin iç etken üzerindeki etkisini arayarak statik modelden bir miktar uzaklaşmakta ama yine de dış politika tahlilini tam bir dinamizme kavuşturamamaktadır.

Burada dış politika analizi yapmayacağız. İç etkenin dış etken üzerindeki etkisini de araştırmayacağız. Fakat dış etkenin iç etken üzerindeki etkisini araştırırken, bunun statik dış politika tahlilinden çıkıp dinamik tahlile doğru atılmış bir adım olduğunu belirtmek gerekiyordu. Yoksa, dinamik tahlil bakımından yeterli bulmadığımız James N. Rosenau'nun ve başkalarının aşağıda vereceğimiz görüşler yine de bizim konumuz bakımından yeterli sayılabilir. Çünkü onlar dış etkenlerin iç yapı üzerindeki rolünü araştırmaktadır ki, konumuz da zaten budur.

Ancak : dinamik tahlilde dış politikanın hem dış, hem de iç etkeni etkilediğini gördüğümüz için, «dış etken» kavramını, somut olarak Türk demokrasi gelişmelerini incelemeğe geçtiğimizde biraz geniş tutabileceğiz. Yani, «dış etken» derken hem;

- genel dış etkenleri (uluslararası sistem vs.) hem de;
- Türkiye'nin dış politikasını, yani iki kavramı birlikte kastedeceğiz.

«Dış etken»in bu genişletilmiş anlamı içinde «genel dış etkenleri» aşağıda inceleyeceğiz. Bu genişletilmiş anlam içinde ülkenin dış politikasının rolü için ise şimdilik bir genel örnek vermekle yetineceğim : ABD'nin Başkan Carter döneminde insan haklarına ağırlık tanıyan dış politikası, kendi iç düzeninde de birtakım özgür-

lükçü yansımalar yarattı. Komünist Partisi üyesi yabancıların ülkeye girebilmelerini önleyen yasağın kaldırılması yoluna girildi. Türk dış politikasının Türk demokrasisi üzerindeki etkilerini de, somut olarak bu konuya geçtiğimizde göreceğiz.

Bu genel çerçeve içinde dış etkenlerin iç yapıya etkilerini daha yakından incelemeye geçebiliriz :

Ulusal sistemler üzerinde çalışanlar şunu kabul ederler ki, uluslararası olaylar, içsel siyasal süreçlerin yapısını ve dirikliğini önemli ölçüde biçimlendirebilmekte, hatta köklü değişikliklere uğratabilmektedir. Buna rağmen, ulusal sistem araştırmacıları, genellikle ulusal sistemi dışa kapalı bir birim olarak almağı tercih ederler. Modellerinde, dışsal değişkenlerin rolü ve işleyişine pek yer vermezler. En fazla şunu yaparlar : Ulusal sistemlerin, uluslararası çevreye uyumu kolaylaştıracak dış politikaları geliştirip sürdürmelerini önerirler. Bu kadarı ise, uluslararası sistemlerin ulusal sistemlere nasıl nüfuz ettiğini («penetrate») - ileride sık sık kullanacağımız bu temel kavramı - anlamamıza yetmez. Zaten amaçları da işin bu yönünü araştırmak değildir pek. Bu dışsal etkenleri bir anlamda tecrit ederek, ulusal sistemlerin kavranılmasını güçleştirmeye özen gösterirler (1). Yani uluslararası alana karşı ulusal sistem bakımından pasif, dolaylı bir tepkiyi dile getirirler. Yukarıda belirttiğim gibi, ulusal sistemlerin, «uluslararası çevreye uyumu kolaylaştıracak dış politikalar» uygulamasını önermekle yetinirler (2). Dış etkenin, iç yapıya etkisi kabul ediliyor; ama neden ve nasıl olduğuna bakılmadan.

(1) James N. Rosenau, **The Scientific Study of Foreign Policy**, The Free Press, New York, 1971, s. 121.

(2) Gabriel A. Almond, (*Ibid.*, s. 122'den, «Political Systems and Political Change, **The American Behavioral Scientist**, VI (June, 1963), s. 7'de) ulusal sistemlerin uluslararası çevre tarafından etkilenebilme derecesini çok daha yüksek tutmakta ve hatta uyum yetenekleri yetersiz olduğu takdirde, ulusal sistemlerin uluslararası çevre tarafından ortadan kaldırılabilceğini savunmaktadır. Rosenau da, ulusal toplumların dört temel yapıya (fiziksel, siyasal, iktisadî ve toplumsal) sahip olduklarını, uyumlu dış politika izlenmediği takdirde, dış çevre karşısında bu temel yapıların çöküşe uğrayacağını, savunmaktadır. Nikolaj Petersen, «Adaptation as a Framework for the Analysis of Foreign Policy Behavior», **Cooperation and Conflict**, (1977/4), s. 224 den James N. Rosenau, **The Adaptation of National Societies: A Theory of Political Systems Behavior and Transformation**, Mc Caleb-Seiler, New York, 1970, ss. 2-5.

II. Bağintı («Linkage») Kavramı

→ Interdependence

Şimdi bu «nüfuz etme» («penetration») olayını daha yakından inceleyelim :

Ulusal ve uluslararası sistemler arasında gittikçe artan çakışma, belki de bir genel birleşmeye, bir dünya siyasal toplumuna doğru giden bir sürecin belirtisidir. Çünkü siyasal toplum birimleri, gittikçe daha fazla dış çevrelerine ve birbirlerine bağımlı hale gelmektedirler. Bir ülkede meydana gelen önemli bir siyasal olay için «dış dünyadaki eğilimler başka türlü olsaydı, bu siyasal olay da farklı bir nitelik taşırdı» demek gittikçe daha mümkün olabilmektedir. Bazı dış etkenler (askerî ittifaklar, bölgesel ve uluslararası örgütler), içsel alanda sürekli bir etki yaratabilmektedir⁽³⁾.

Teknoloji dünyayı küçültüp, ülkelerin birbirlerine bağımlılığını arttırdıkça, «bağintı» («linkage») kavramı gittikçe daha güçlenmektedir⁽⁴⁾. Hiçbir toplum, örneği soğuk savaş döneminin gerginlik ve meşakkatinden etkilenmekten kurtulamadı. Komşu toplumlardan yönelen talepler, dahil bulunulan yarı-kürenin ya da kıtanın genel eğilimlerinin baskısı, uluslararası ticaretteki değişiklikler, devletlerüstü olmaya yönelik uluslararası örgütlerin kurulması gibi genel (küresel ya da bölgesel) ve özel (o ülkeyi doğrudan ilgilendiren bir dış sorunun varlığı gibi) etkenler her ülkeyi etkileyebilmektedir.

Örneği, Latin Amerikan ülkelerindeki iç siyasal olayları, buradaki ABD varlığından ayrı düşünmek pek güçtür. Sonra Pakistan'da ya da Hindistan'daki siyasal yaşamı, Keşmir sorunundan veya genel olarak Hint-Pakistan sorunlarından soyutlayarak incelemek de pek mümkün olamaz. Kıbrıs da, gerek Yunanistan'a gerekse Türkiye'ye -hatta daha birçok ülkenin iç dünyasına - etkilerde bulunan, ulusal ve uluslararası sistemlerin sınırları arasında dünya çapında boyutlara ulaşan bir başka çatışma, ya da belki daha doğrusu bir çakışma olmaktadır. Bir Afrika ülkesindeki askerî darbe, başka ülkelerde de darbelere yol açabilmektedir. Şiddet

(3) Rosenau, *The Scientific Study...*, op. cit., s. 321'den, Robert A. Dahl, «Epilogue» in R.A. Dahl (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven, 1966, s. 398.

(4) Rosenau, *The Scientific Study...*, op. cit., s. 308.

olayları da, bir ülkeden ötekine yayılabilmektedir. Bağntı («linkage») konusundaki örneklerin bolluğuna rağmen, bunlar düzenli bir biçimde pek incelenmemiştir (5). Bu durumda böyle dağınık örneklerle kuramsal bir çerçeve ortaya çıkmaz.

Bağntı («linkage») süreçlerini bir tasnife sokmak çabasına da Rosenau'da rastlıyoruz. Rosenau, üçlü bir ayırım yapıyor: **nüfuz edici** («penetrative»), **tepkisel** («reactive») ve **taklitsel** («emulative») olarak üç çeşit bağntı («linkage») süreci.

* **A. Nüfuz Edici («penetrative») Bağntı'ya** en açık bir örnek, işgalci bir ordunun, bulunduğu ülkedeki faaliyetleridir. Devletler Hukuku'nun ilgili kurallarına uyduğu takdirde bile, işgalci ordu, bulunduğu ülkenin iç yapısına yeni bir düzeni ya da uygulamayı dışarıdan kabul ettirmiş olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dış yardım heyetlerinin, subay eğitimi için gönderilen heyetlerin, uluslararası örgütlerin personellerinin, özel şirketlerin (özellikle de çok-uluslu şirketlerin) temsilcilerinin ve uluslararası uzantıları olan bazı siyasal partilerin yandaşlarının faaliyetleri, bu «nüfuz edici 'penetrative' bağntı» türünün daha yakın örnekleri sayılabilir (6).

* **B. Tepkisel («reactive») Bağntı**, yukarıdakinin tam tersidir. Bir dış yardım programına gösterilen tepkiler, ya da genel olarak bir yabancı ülkenin, şu veya bu biçimdeki varlığına karşı gösterilen tepkiler; bunun giderek oy verme biçimi vs. üzerinde siyasal yansımalara yol açması, «tepkisel bağntı» ya örnek olarak gösterilebilir.

Bir ülkeyi doğrudan doğruya ilgilendiren bir dış sorunun varlığı da «tepkisel bağntı»lara yol açabilir. Örneği, genel seçim kampanyalarında böyle bir dış sorunun tepkileri görülebilir. A.B.D.'nin

(5) *Ibid.*, s. 309. Bu konuda ek kaynaklar: s. 310'dan, R. Barry, Farrell (ed.), **Approaches to Comparative and International Politics**, Evanston, North-western University Press, 1966; Herbert C. Kelman (ed.), **International Behavior: A. Socio-Psychological Analysis**, Holt, New York, 1965; James N. Rosenau (ed.), **International Aspects of Civil Strife**, Princeton University Press, Princeton, 1964; Henry A. Kissinger, «Domestic Structure and Foreign Policy», **Daedalus** (Spring, 1966), pp. 503-529, and Kenneth N. Waltz, **Foreign Policy and Democratic Politics: The American and British Experience**, Boston, Little Brown, 1967.

(6) Rosenau, **The Scientific Study...**, *op. cit.*, s. 319.

Vietnam'da bulunduğu dönemde, yerel seçim kampanyalarındaki tepkilerin, Vietnam savaşının gelişmelerine göre değişmeler göstermesi, buna örnek olarak gösterilebilir.

C. Taklitsel («emulative») Bağntı : Bir ülkedeki siyasal faaliyetler başka bir ülke tarafından gözlenip kopya edilmeğe çalışılabilir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde şiddet olaylarının, milliyetçilik (bağımsızlık) hareketinin, hızlı sınaileşme ve siyasal modernleşme arzularının yayılma göstermesi; bu bağntı biçiminin başlıca çarpıcı örnekleridir.

D. Öteki «Bağntı» Biçimleri

1) Kaynaşık («fused») Bağntı

Yukarıda, dış etken kavramının geniş tutulabileceğini ve bir ülkenin kendi dış politikasının da («output») bir dış etken gibi («input») kendi iç yapısını etkileyebileceğini belirtmiştim. İşte kaynaşık bağntı biçiminde buna rastlıyoruz. Örneği, bir ülkenin uyguladığı dış politika, içeride kitleri birleştirebilir; fakat dışarıda bir takım kışkırtmalara yol açabilir. Bu dış tepkiler ise, içeride oluşan birliği daha da güçlendirebilecektir. Dolayısıyla da uygulanmak istenen dış ve iç politikayı kolaylaştırabilecektir. Buna «kaynaşık» denmesinin nedeni, «output» ve «input»un içiçe olmasından ileri gelmektedir.

Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, dış tehdidin iç dayanışmayı güçlendirmeyip, tersine zayıflattığı sonucuna varanlar da var⁽⁷⁾. Bu farklılığı, Lewis Coser kuramsal bir çözüme kavuşturuyor. Coser'e göre⁽⁸⁾, bir ülkede yeter derecede iç dayanışma varsa, dış tehdit bu dayanışmayı güçlendirmektedir. Bu dayanışma zaten eksikse, yani o toplumun üyeleri, dış tehdidin o toplumda kendilerine değil de başkalarına (yani «biz» yerine «onlara») yöneltildiği inancındaysalar, dış tehdit birleşme sağlamaz.

(7) Raimo Väyrynen, **Conflicts in Finnish-Soviet Relations: Three Comparative Case Studies**, Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A. Vol. 47, Tampere, 1972, s. 45'den, Pepitone, Albert and Kleiner, Robert, «The Effect of Threat and Frustration on Group Cohesiveness», *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 2, 1951, pp. 150-159.

(8) Väyrynen, *op. cit.*, s. 46'dan, Coser, Lewis, **The Function of Social Conflict**, Glencoe, 1956, pp. 87-95.

2) Dolaylı Bağlılar

Dış etkenler bazan iç yapıyı etkilemek amacını taşımadığı halde, yine de iç yapının etkilenmesi ve iç yapının kendisini dış etkene göre ayarlaması sonucu doğabilir. Örneği, ABD'nde Başkan adaylarının gittikçe artan oranda, dış politika tecrübesi olan kişiler arasından seçilmesi bu dolaylı etkiyi gösterir. Keza, işçi, işveren, eğitim vs. kuruluşlarının, dış konularla uğraşan görevlilere gittikçe daha çok yer vermeleri de buna örnek olarak gösterilebilir⁽⁹⁾.

III. Az Gelişmiş - Gelişmiş Ülke Farklılaşması ve «Nüfuz Edilmiş Sistemler» («Penetrated Systems») Kavramı

A. Az Gelişmiş - Gelişmiş Ülke Farklılaşması

Hem az gelişmiş ülkelerde, hem de hatta gelişmiş ülkelerde bir «uluslararasılaşmadan» («internationalization») söz edilebilir⁽¹⁰⁾. Yukarıda dış etkenlerin iç yapıyı etkilemesinin genel kuramsal çerçevesini gördük. Fakat, konuya biraz daha yakından bakınca, bütün ülkelerin birbirini aynı oranda etkilemediği ortaya çıkar. Belki de söylemeğe bile gerek yoktur ki, ülkelerin gücü arttıkça, başkalarını ve tabii özellikle de daha az güçlü olanlarını etkileme olanağı da artmaktadır. Güçlü ülkeler, dış etkiler karşısında, iç yapılarının temel öğelerini ayakta tutabilecek ve ancak belirli sınırlar içinde etkilenmesine izin verecektir. Doğrudan doğruya dış yapıyı etkileyebilecek güçteki böyle bir ülke, dış politikasını da iç yapısını büyük değişikliklerden koruyabilecek bir biçimde uygulayabilecektir⁽¹¹⁾. Yani ülke güçlüyse, dış politikasını, iç ihtiyaçlarına göre daha kolaylıkla ayarlayabilmekte; güçsüz olduğu takdirde ise, iç yapısını dış dünyaya intibak ettirmeğe çalışmaktadır. Yani, bir ülkenin gücü azaldıkça, dış etkenin o ülkenin iç yapısını etkileme

(9) Rosenau, *The Scientific Study...*, op. cit., s. 330.

(10) *Ibid.*, s. 119.

(11) Jerone Stephens, «An Appraisal of Some System Approaches in the Study of International Systems», *International Studies Quarterly*, Vol. 16, No. 3, s. 339'dan, J. Rosenau, *The Adaptation of National Societies: A Theory of Political System Behaviour and Transformation*, McCaleb-Seiler, New York, 1970, s. 2.

olasılığı artmaktadır. Şu halde, «küçük ülkelerde, uluslararası sistemin (ya da genel olarak dış etkenin) etkisi daha belirgindir.»⁽¹²⁾

Yalnız, şunu da belirtmek gerek : Bir siyasal sistem, dışsal baskılara karşı—güçlü olmadan da—iç yapısını etkilenmekten koruyabilir. Bunun da başlıca yolu, «yalnızlık politikası» izleyerek, kendisini dış dünyadan tecrit etmek olabilir. Bunu yapabilirse, dış etkilenmeyi azaltmak hatta yok etmek bile mümkün olabilir⁽¹³⁾. Fakat burada sorun, «tecrit politikası» izlemenin ne ölçüde mümkün olduğu tartışmasını açar. Buna girmeden şunu söylemekle yetinelim : Özellikle, zayıf ülkeler için bu «içe kapanma» istisnaî olayı, iç yapıyı dış etkilerden korumak yönünden kuramsal olarak mümkünse de, yine bu ülkelerin güçsüzlüğünden ileri gelen nedenlerle gerçekleştirilmesi pek zordur.

Tekrar dış etkenden etkilenmede güç ögesinin rolüne dönelim :

Az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında, dış etkenden etkilenme açısından bir ayırım yapabileceğiz. Az gelişmiş ülkeler, gerek ideolojik; gerekse iktisadî, toplumsal ve siyasal bakımlardan büyük devletlerin başlıca dış politika hedeflerini oluştururlar ve büyük devletler, bu devletlerin iç yapılarını ve dolayısıyla dış politikalarını etkileyebilecek güçtelerdir⁽¹⁴⁾. Büyük devletler, az gelişmiş ülkelerde etkilerini arttırmaya ve ideolojilerini yaymaya çalışırlar. Oysa büyük devletlerin kendileri, bu biçimde bir dış etkilenme tehlikesinden uzaktır. Çünkü, az gelişmiş ülkelerin iktisadî, toplumsal ve askerî güçleri, büyük ve güçlü devletlere karşı böyle bir politikanın izlenmesini olanaksız kılar. Az gelişmiş ülkelerin iç yapıları, küçümsenmeyecek ölçüde, büyük devletlerin etkisi ve baskıları altında biçimlenmektedir. Hatta özellikle 1945 sonrası dünyasında bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin hangi kalkınma modelini seçecekleri sorunu, öncelikle iki büyük devlet ABD ve SSCB arasında bir yarışma konusudur. Yeni bağımsız ülkeler

(12) Väyrynen *op. cit.*, s. 20'den, Rosenau, James, «Pre-Theories and Theories of Foreign Policy», in Farrell, Barry (ed.), **Approaches to Comparative and International Politics**, Evanston, 1966, ss. 27-92.

(13) Väyrynen, *op. cit.*, s. 43.

(14) Mehmet Gönlübol, **Dış Politika, İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi**, Ulusal Basımevi, Ankara 1969, s. 78.

açısından ise bir sistem sorunudur; hatta bir uygarlık tercihi sorunudur.

Burada az gelişmiş ülkeler için şöyle bir ikilem doğuyor :

Bu ülkelerin, orta sınıf kökenli yönetici seçkinleri, bir yandan içeride ve dışarıdan statükoya karşı çıkmak; dolayısıyla da eski sömürgeci Batı'lı devlete karşı tavır almak zorundadır. Fakat öte yandan ise, az gelişmiş ülkelerin çoğunda bu sınıf, hiç olmazsa başlangıçta, yukarı sınıfa ve yabancı sermayeye hizmet için ortaya çıkmış olduğu için, toplumdaki kopmuş, ona yabancılaşmış durumdadır (15). Az gelişmiş ülkelerde, aydınlar, özlemlerini ve değerlerini, taklit ettikleri ve çoğu zaman eğitildikleri Batı ülkelerini orta sınıflarından almaktadır (16). Eski sömürgeci Batı'lı devlet, yalnız kültürel bağlarla değil, iktisadî ve başka alanlardaki bağlarla da, yeni bağımsızlık verdiği az gelişmiş ülkenin iç yapısını etkilemeğe devam edebilmektedir.

Bu ikilemin iç ve dış politikada statükoya karşı olmağı gerektiren yanı, uluslararası alandaki statükoya karşı güçlere ve başta SSCB'ne bir etki olanağı sağlamaktadır. Uluslararası alanda statüko yanlı güçler ve başta ABD ise, yukarıdaki ikilemin öteki yanından da yararlanarak, bir yandan uluslararası alanda statükoyu korumağa çalışırken, öte yandan da az gelişmiş ülkelerin iç düzenlerine karşı tutucu bir tavır takınmaktadır (17). C.I.A.'nın birçok ülkede devrimci hareketleri bastırıldığı; bu hareketlerin o ülkelere sağlayabileceği yararları hiç göz önünde bulundurmadan, salt ABD'nin dar çıkarları açısından bakarak birçok ülkede devrimci hükümetleri yıktığı, bunların yerine, ABD'nin dostu olmaktan başka hiçbir özelliği bulunmayan hükümetleri işbaşına getirdiği bugün herkesce bilinmektedir (18).

Asya, Orta Doğu ve Latin Amerika'da yabancı iktisadî çıkarlar ile yerli çıkar grupları arasındaki ittifak ve bu ittifakın Batı'lılar tarafından desteklenmesi, bu ülkelerdeki —aslında orta sınıf niteliğindeki — devrimci hareketleri Sovyetler Birliği'ne itmektir (19).

(15) *Ibid.*, s. 81.

(16) *Ibid.*, s. 82.

(17) *Ibid.*, s. 85.

(18) *Ibid.*, s. 89.

(19) *Idem.*

B. «Nüfuz Edilmiş Sistemler» («Penetrated Systems») Kavramı

Az gelişmiş ülke - gelişmiş ülke ilişkilerini de içinde bulabileceğimiz «nüfuz edilmiş sistemler» kavramına bakalım :

Rosenau'ya ait olan bu kuramsal model, şu tanıma dayanıyor :

«Nüfuz edilmiş bir siyasal sistem, o ulusal toplumun üyesi olmayan —yani yabancı— kişi, ya da kurumların —ki buna bir yabancı devleti de katabiliriz— o toplumdaki değerlerin dağılımı ya da toplumsal hedefler yolunda destek sağlanması amacıyla giriş-birlikte doğrudan ve yetkin bir biçimde katıldıkları sisteme verilen addır»⁽²⁰⁾. Rosenau, ABD'nin Güney Vietnam'da bulunduğu dönem içinde Güney Vietnam'ın; Doğu Avrupa ülkelerindeki Sovyet nüfuzu dolayısıyla da bu ülkelerin, «nüfuz edilmiş sistemler» olduğunu söylemektedir.

Uluslararası ve ulusal sistemler gibi, doğaldır ki, «nüfuz edilmiş sistemler» de durağan değildir. Bunlar da yetenekler, tavırlar ya da koşullar değiştikçe, doğarlar, gelişirler ve yok olurlar. Rosenau, «Kıt'a Çin'i 1950'lerde bir nüfuz edilmiş sistemdi; fakat 1960'larda ulusal bir sisteme dönüştü» demektedir. Öte yandan, Küba ise «nüfuz edilmiş sistemin doğuşu ya da yok oluşuna değil; değişim geçirişine bir örnek olarak gösterilmektedir. Uzun yıllar, siyasal sistemi ABD tarafından nüfuz edilen Küba'da, 1961'den sonra ABD'nin yerini Sovyetler Birliği almıştır⁽²¹⁾.

★ «Nüfuz edilmiş sistemler»in temel özelliği şudur : Bu toplumlarda bir yetenek eksikliği söz konusudur. Toplumun dışından bir takım güçler, ya bu eksikliği telafi etmek ya da —belki de aynı zamanda— bu eksiklikten kendi çıkarları için yararlanmak amacıyla o toplumdaki siyaset olayına dahil olurlar. Bu yetenek eksikliği **iktisadî** nitelikte olabilir; o zaman dış yardım alan bir ülkenin durumu ortaya çıkar. Yahut eksiklik, **askerî zayıflıktan** ileri gelmektedir— ki Güney Vietnam'ın ya da Finlandiya'nın durumu buna örnek gösterilebilir. Veya eksiklik, **toplumsal birliğin bulunmamasından** ileri gelebilir. Buna da Kongo örnek olarak verilebilir. Nihayet, **stratejik yönden** saldırıya açık olmak da bir eksiklik nedeni olabilir— ki Küba da bunun tipik bir örneği sayılabilir.

(20) Rosenau, *The Scientific Study...*, op. cit., ss. 127-128.

(21) *Ibid.*, s. 129.

Türkiye'nin durumuna gelince, sanıyorum Rosenau'nun bu dört yetenek eksikliği kaynağının hepsine de Türkiye'de rastlamak mümkün. Ayrıntılarına daha sonra gireceğiz.

«Nüfuz edilmiş sistemin» otoriter bir rejim olması şart değildir. Bu sistemler açık toplumlarda da, kapalı olanlarda da işleyebilir. Topluma nüfuz eden yabancı güçlerin değer sistemleri, bu topluma bir oranda girmektedir. Fakat bu değerler —demokratik nitelikte bile olsalar— o toplumda demokratik yapıların kurulmasına ışık tutabileceği gibi, otoriter rejimlere giden yolu da açabilir (22).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEMOKRASİSİ ÜZERİNDE DİŞ ETKENLERİN ROLÜ

Buraya kadarki incelememizde genel olarak dış etkenlerin iç etkenler üzerindeki etkilerinin kuramsal çerçevesini çizdik. Şimdi iki bakımdan bu genel girişi somuta indireceğiz. Bir kere, dış etkenlerin, tüm olarak iç etkenler üzerindeki değil; bu iç etkenlerden, ya da iç yapının unsurlarından biri olan anayasal sistem (siyasal yapı) üzerindeki etkileri üzerinde duracağız. Bunu da, yalnızca Türkiye'deki siyasal sistemin, 1946'dan sonraki gelişmeleri yönünden yapacağız.

Yukarıdaki kuramsal çerçeve içinde yer alan konulardan ikisi, Türkiye'nin durumuna da uygundur. Türkiye, orta güçte bir ülke olmağa doğru dengesiz bir biçimde ama hızla gelişmekte olan az gelişmiş bir ülkedir. Dolayısıyla da, yukarıda dış etkenlerden etkilenme açısından az gelişmiş ülkeler için söylediklerimiz, genel olarak Türkiye için de geçerlidir. Yani, Türkiye de, gelişmiş ülkelere yönelen dış etkilere oldukça açıktır. İkincisi, Türkiye, yine yukarıda yer alan «nüfuz edilmiş sistemler»in özelliklerini de göstermektedir. Bu yönüyle de, belirli bir dış etkiye, yani gelişmiş bir ülkenin etkisine açıktır.

İncelememizin Giriş bölümündeki kuramsal çerçeveye bu ge-

(22) *Ibid.*, s. 130.

nel bağlantıyı kurduktan sonra Türkiye örneği için şöyle bir tablo çıkarabiliriz :

I. DOLAYLI (GENEL) ETKENLER

A. Uluslararası Sistemin (Yapının) Etkileri

1. Siyasal Açından
2. İktisadî Açından

B. Uluslararası İdeolojik Etkiler

C. Dışsal Kamu Oyunun Etkileri

II. DOĞRUDAN (ÖZEL) ETKENLER

A. Açık (Görülebilir) Etkenler

1. Resmî (Kurumsallaşmış) Dış Politika Doğrultusu
2. Belirli Bir Dış Sorunun Olması
 - a. Gerçek Anlamıyla
 - b. Yapay Olarak
3. Coğrafi Konum - Bölgesel (Komşuluk) Sorunları
4. Bölge Ötesi Bağlantılar
 - a. İttifak İlişkileri
 - b. Uluslararası Örgütler

B. Gizli (Kanıtlanması Güç) Etkenler

Şimdi bu etkenler üzerinde duralım. Bunu yaparken, Türk demokrasisinin 1945 - 46 sonrasındaki gelişmesi üzerinde dış etkenlerin rolünü başlıca olaylarla ve dönüm noktalarıyla inceleyeceğiz.

I. DOLAYLI (GENEL) ETKENLER

A. Uluslararası Sistemin (Yapının) Etkileri

1. Siyasal Açından

Uluslararası yapının, inceleme dönemimiz içindeki genel özellikleri, şöyle ayrılacak alt dönemlerle incelenebilir :

- = 1945 - 1947 Yolların Ayrılması Dönemi (Soğuk Savaşın Doğuşu)
- = 1947 - 1955 İki Kutuplu Dünya (Soğuk Savaş Dönemi)
- = 1955 Sonrası Çok Kutuplu Dünya (Barış İçinde Birarada Yaşama Dönemi) ⁽²³⁾

Birinci Dönemde

İkinci Dünya Savaşı içinde ABD ve öteki Batılı devletlerle SSCB arasında kurulan işbirliği, çeşitli nedenlerle ortadan kalkmakta ve bir bloklaşmaya (Doğu - Batı) gidilmektedir.

Bu dönemin temel sorunlarından biri de Türkiye'yle ilgilidir. 1945 Mart'ında, SSCB, 1925 tarihli Türk - Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini Türkiye'ye bildirmiştir. Türkiye yeni bir Antlaşma için SSCB'nin şartlarını sorduğunda, SSCB birtakım isteklerde ve bu arada toprak talebinde bulundu.

1945 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçilmesinde, yani Batılı demokrasi biçiminin seçilmesinde, Türkiye'nin SSCB'nden duyduğu kuşku içinde bulunmasının ve uluslararası yapının bloklaşmaya doğru gitmekte olması yüzünden Sovyet karşıtı blokla ittifak aranması gereksiniminin de rolü vardır.

Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, ABD'nin atom tekeline sahip olması, yani belirmeğe başlayan iki blok arasında ABD'nin başını çektiği Batı'nın stratejik üstünlüğü, Türkiye'nin de —öteki nedenlerin yanında— tercihini Batı yönünde yapmasını etkilemiş olmalıdır. Türk Ordusu, bu sırada askerî teknolojideki devrimler karşısında kendi savunma sisteminin ne kadar eskimiş olduğunu ve yetersiz kaldığını görmekteydi. Yani, Batı'yla yakın ilişkilere girişilmesini salt askerî nedenler de gerekli kılıyordu⁽²⁴⁾.

(23) Väyrynen, *op. cit.*, s. 51'den, Johan Galtung, «East-West Interaction Patterns», *Journal of Peace Research*, 2, 1966, s. 150.

(24) Bu durum, başka yönlerden de Türkiye'deki demokrasi gelişiminde etkiler yarattı. Türk Ordusu'nun Batı'yla askerî işbirliğine yönelmesi, yeni yetişen subayların Batı'nın siyasal fikirleriyle temasa gelmesini de sağladı. 1950'lerin ikinci yarısında, iktidarın gayri-demokratik uygulamalarına karşı 27 Mayıs 1960 müdahalesinin doğmasında bu olgunun da etkisi vardır. Geoffrey Lewis, *Turkey*, Third Edition, Ernest Benn Ltd., London, 1965, ss. 141-142.

İkinci Dönemde

Bu dönemde Batı ve Doğu blokları katı bir biçimde ortaya çıkmıştır. Siyasal, askerî ve iktisadî alanlardaki örgütleriyle apayrı iki blok. Uzak Doğu'da (Kore'de) sıcak bir savaşa da —dolaylı biçimde— sürüklenen bu iki blok, Avrupa'da ise soğuk savaş içindedir.

Bu dönemde Türkiye de birçok çabadan sonra Batı bloku içinde yerini almıştır. Gerek Avrupa'daki soğuk savaş karşısındaki tutumu, gerekse bu sırada soğuk savaşın sıçramakta olduğu Orta Doğu bölgesindeki politikası, Batı blokunun liderleriyle tam bir dayanışma ve işbirliği halindedir.

Türkiye'de Batı yanlısı Demokrat Parti'nin iktidara geçmesi ve iç yapıda Batı yörengesindeki değişimler, fakat demokrasinin ise sola kapalı bir yapı taşıması (örneği, sol tevkifaları), bu dönemin genel dış yapısına ve Türkiye'nin bu dönemde izlediği dış politikaya koşutluk gösterir.

Üçüncü Dönemde

SSCB'nde Stalin'in ölümünden (1953) sonra başlayan yumuşama eğilimi, 1950'lerin ortalarından itibaren özellikle Avrupa'da soğuk savaşın ortadan kalkmasına giden yolu açmıştır. Aynı tarihler, Üçüncü Dünya'nın da doğmakta olduğu bir dönemdir. Her iki blok da kendi içlerinde katılığını yitirmektedir. Bu gelişme, giderek hızlanmakta ve 1960'lara, 1970'lere gelindiğinde «çok kutuplu» bir dünyadan söz edilebilmektedir.

Bu dönemde Türkiye, bir süre bu çözümlenin gerisinde kalmıştır. Soğuk Savaşın Avrupa'da ortadan kalkarken, Orta Doğu'da ise yoğunluk kazanması, Türkiye'yi bir süre daha Batı blokuna katı bir biçimde bağlı kalmağa itmiştir. Türkiye, ancak 1960'ların ortalarından itibaren bu gelişimden etkilenmeğe başladı. «Çok yönlü dış politika» uygulamasına da bu tarihlerden sonra girişti.

Türkiye, katı Batı yanlısı dış politikasını sürdürdüğü sürece Türk demokrasisi, özellikle 27 Mayıs 1960'a kadar, yukarıda belirttiğim soğuk savaş yıllarının dış politika anlayışına uygun bir dönem yaşadı. 1961 Anayasasıyla siyasal sol'un da meşru yerini aldığı Türk demokrasisi, 1960'ların ortalarından itibaren dış politika-daki «çok yönlü»lüğe uygun olarak çoğulcu («çok seçenekli») bir

görünüş almağa başladı. «Çok yönlü» dış politika gereği, SSCB ve öteki sosyalist ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi zorunluluğu, Türk demokrasi yaşamında da etkilerini gösterdi. Birtakım «tabu» konulara da el atılması, siyasal sol'un durumunu sağlamlaştırması, sosyal devlet anlayışının gereği olan birtakım iç yapı düzeltimlerine yönelinmesi bu çerçevede içinde daha iyi anlaşılabilir.

Bu durum, Türk demokrasisini olumlu bir gelişim çizgisine soktuğuna göre, 12 Mart 1971 müdahalesinin ortaya çıkması ilk anda ters gelebilir. Fakat bir yandan, dışsal çözümlenin içe yansımaları, yani içeride de «sol'a açılma», bu gelişimden kaygılanan başka iç ve dış güçleri harekete geçirmiş olabilir. Öte yandan, özellikle SSCB'nin 1968 yılında Çekoslovakya'ya karşı giriştiği müdahale Türk solu içinde de yankılar yaratmış ve bölünmelere yol açmıştır. Zaten dışsal «çözülme» sonucu özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin etkin bir güç olarak ortaya çıkması da Türk solunu parçalayan bir başka dış etkendi. Bu genel çerçevede içinde, 1969 genel seçimlerinde Türk solunun oy kaybına uğraması, parlamento dışı sol muhalefeti demokrasi makinesinin dışına ve hattâ onu parçalamaya yöneltti.

Yani, 12 Mart 1971 olayını da, uluslararası yapının genel etkileriyle, dolaylı da olsa bir ilişki içine oturtmak mümkün. Kaldı ki, bu olaydan sonra da dışsal yumuşamanın sürmekte olduğu dönemde, Türk demokrasisinin yeniden rayına oturtulması ve sağlıklı gelişimine devam etmesi mümkün olabildi. 1971 döneminin bıraktığı dersler ve Türk demokrasisinin kavuştuğu yeni dinamiklerle.

2. İktisadî Açıdan

Uluslararası yapının Türk demokrasisinin gelişimi üzerindeki etkileri hakkında da kısaca şunlar söylenebilir :

1945 sonrası dünyasında hızla bağımsızlığını elde etmeğe başlayan az gelişmiş ülkeler için iki iktisadî kalkınma modeli vardı. Batı tipi kapitalist kalkınma yolu ve sosyalist Sovyet modeli.

Türkiye'nin bu sırada Batı ittifakını aramağa başlaması, İkinci Dünya Savaşı döneminde devlet himayesi altında güçlenen ve artık devletin koruyuculuğunu bir ayak bağı olarak görmeğe başlayan ticaret burjuvazisinin Batı tipi liberal bir iktisadî yapı iste-

ğine cesaret kazandırdı. Savaş içindeki çeşitli yokluk ve baskılardan bunalan kitleleri de peşine takabildi. Demokrat Parti'nin Ocak 1946'da kuruluşunun temel dayanaklarından biri budur.

Türkiye'de 1930'ların ortalarından itibaren uygulanan devletçilik politikası da dış eleştirilerle karşılaşmıştı. Birleşik Amerika, Türk ekonomisini yeterince serbestliğe kavuşturmadığı için Türkiye'yi eleştiriyordu (25). İktisatçı Thornburg bu sırada Türk ekonomisi üzerine hazırladığı bir raporda, «Türk hükümeti ve halkının Amerikan yardımını istediklerini; ancak bu yardımın gerçekleşebilmesi için de gerekli iç koşulları yaratmak zorunda olduklarını» belirtiyordu (26). Thornburg, «Türkiye (bizim gibi özgürlüklere varmak istiyorsa) kendi koşullarına uyan yöntemleri yaratmalıdır. Türkiye özgürlük istemediği takdirde ise, Amerikan yardımı ne Türklere ne de Amerikan siyasetine yarar sağlamayacaktır» diyordu.

Hiç kuşkusuz Birleşik Amerika'nın Türkiye'deki siyasal etkinliği 1947 den sonra arttıkça, Amerika'nın iktisadî görüşleri de Türkiye üzerinde —özellikle de 1949 - 1953 döneminde— kesin etkiler yarattı (27).

İşte bu dış - iç etkileşim, bir yandan Türkiye'de çok partili demokrasiye gidişi hızlandırdı; öte yandan da Türkiye'nin Batı tipi bir iktisadî kalkınma modeline yönelmesine yol açtı. Bu da Türkiye'nin hem Batı siyasal ittifakını arama çabalarını güçlendirdi; hem de Batı'nın iktisadî program ve örgütleriyle işbirliğine yöneltti. Türkiye'nin 1948 tarihli Amerikan Marshall yardımından ve daha sonra doğrudan doğruya (ikili) Amerikan iktisadî yardımından yararlanması, burada hatırlatılabilir.

1950'lerin ortalarından itibaren bu kalkınma modeli teklemeğe başlayınca ve bu yönde Batı'dan da Türkiye'ye uyarılar geldikçe (28), DP yönetimi içeride gittikçe artan bir hızla gayri - demok-

(25) Kemal H. Karpat, **Turkey's Politics, The Transition to a Multi-Party System**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1959, s. 299'dan, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Aralık 1948, s. 23.

(26) Karpat, *op. cit.*, s. 299'dan, Max Weston Thornburg, **Turkey; An Economic Appraisal**, New York, 1949, s. viii ve Osman Okyar, «Mr. Thornburg ve Türk Ekonomisi», **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Temmuz 1948, ss. 288 - 303.

(27) Karpat, *op. cit.*, s. 299.

(28) İsmet Giritli, **Fifty Years of Turkish Political Development, 1919-1969**, İstanbul Üniversitesi Yayını, No. 1454, İstanbul, 1969, s. 89.

ratik önlemlere yöneldi. Bu gelişme, 27 Mayıs 1960 İhtilâli'nin de temel nedeni oldu.

1960'lardan itibaren Türkiye'nin plânlı kalkınma ve karma ekonomi dönemine girmesi, bir yandan 1961 Anayasasının yeni demokratik düzenlemesindeki sola açılışla koşutluk gösterir. Öte yandan da, o zamana kadar Türkiye'nin temel dış iktisadî yardım kaynağı olan ABD'nin, 1960'ların ortalarında özellikle Vietnam savaşındaki yükünün getirdiği iktisadî güçlükler yüzünden dış yardımlarda kısıntı yoluna gitmesi, Türkiye'yi başka iktisadî kaynaklar bulmağa itti. Batı Avrupa (AET) ile ilişkilerin kurulması, başta SSCB olmak üzere sosyalist ülkelerle iktisadî ilişkilere girişilmesi bu gelişmenin bir sonucu olarak görülebilir.

İktisadî alandaki «çok yönlülük», dış siyasal alandaki «çok yönlülük»le koşutluk gösterdi. Bu gelişmenin ise, içeride siyasal demokrasi alanındaki «çok yönlülük» (çoğulculuk)'la hem neden, hem de sonuç ilişkisi içinde olduğu, yani hem çoğulcu demokrasiyi olumlu yönde etkilediği; hem de içeride çoğulcu demokrasi geliştikçe, «çok yönlü» dış politikanın daha güçlenip, yeniden bir dış etki (input) olarak, iç yapıyı (çoğulcu demokrasiyi) olumlu yönde etkilediği ve bu etkileşim çemberinin bu şekilde dönüp gittiği söylenebilir.

B. Uluslararası İdeolojik Etkiler

Türkiye'deki demokrasi hareketinin, Batılılaşma'yla genellikle eş anlamlı tutulan modernleşme (çağdaşlaşma) ile yakın ilişkisi açıktır. XIX. yüzyılın ortalarındanberi anayasal gelişmelerde genellikle dış etkiler nasıl rol oynamışsa (örneği 1839'da, 1856'da), 1945'de çok partili siyasal hayata geçilmesinde de dış etkilerin rolü oldu.

1945 yılında «demokrasi cephesi» savaşı kazanmıştır. Askerî zafer, demokrasinin de siyasal zaferi oldu; saygınlığını arttırdı. Türkiye gibi, her türlü dış etkene karşı kuşku dolu duyarlılık göstermekle (29) birlikte, Batı'nın siyasal ve düşünsel etkilerine önemli ölçüde açık da olan bir ülke için, 1945 dünyasında yağunlaşan demokrasi yanlısı ortam, yankısız kalamazdı. Bu etken de, öteki etkenlerle birleşip, 1945'de çok partili hayata geçilmesini hızlandırıcı bir etki yapmış olmalıdır (30). Bu noktaya aşağıda yeniden değineceğiz.

(29) *Ibid.*, s. 153.

(30) Karpat, *op. cit.*, s. 137.

Türkiye'nin o sırada Sovyetler Birliği'yle kötü ilişkiler içinde bulunması, bir yandan Türkiye'de demokrasiye geçişi hızlandırdığı gibi —çünkü Türkiye, demokratik bir yapıya kavuştuğu takdirde, Batı'nın destek ve ilgisini daha fazla elde edebileceğini düşünmüştü— öte yandan da yeni kurulan demokrasinin sol'a genellikle kapalı kalması sonucunu vermiştir. Önce birinci nokta üzerinde duralım :

İkinci Dünya Savaşı biterken, dışarıdaki (özellikle de Birleşik Amerika'daki) siyasal ortam, Türkiye'nin, siyasal sistemini demokratikleştirmedeği takdirde Batı'dan beklediği desteği elde edemeyeceğini gösteriyordu (31). Türkiye, zaten Birleşmiş Milletler Yasası'nı kabul etmekle, siyasal rejimini örgütün demokratik ilkelerinin özüne uygun bir biçimde liberalleştirmek yoluna girmekteydi (32). BM Yasası'nı imzalamak üzere Nisan 1945'de San Francisco'ya giden Türk Heyeti başkanı Dışişleri Bakanı Hasan Saka, **Reuter** ajansının özel muhabirine verdiği demeçte, «Cumhuriyet rejimi siyasî bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmektedir. Anayasamız, en ileri demokratik anayasalarla mukayese edilebilir. Ve başkalarını da çok geride bırakır» diyor ve «her demokrat tezahürün harpten sonra Türkiye'de gelişeceğini» ekliyordu (33). Bu demeçten kısa bir süre sonra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'de yaptığı konuşmada şöyle diyordu :

«...Memleketimizin siyasî idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir...» (34)

Amerikan Kongresi'nde Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılmasını öngören Başkan Truman'ın 12 Mart 1947 tarihli konuş-

(31) **Ibid.**, s. 140.

(32) BM Yasası, onaylanmak üzere 15 Ağustos 1945'de TBMM'ne getirildiğinde, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, Yasa'nın Türkiye'deki kısıtlamaların kaldırılmasını gerektirdiğini bildiriyordu. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Cilt : 19, Dönem : VII, Toplantı : 2, ss. 170-171.

(33) **Aynı Tarihi**, Sayı : 138, Mayıs 1945, s. 633.

(34) **Ibid.**, ss. 52-53.

ması⁽³⁵⁾ üzerindeki tartışmalar sırasında, Türkiye'nin siyasal sistemi üzerinde sert eleştiriler yapılmıştı. Örneği, Temsilciler Meclisi'nin Ohio'lu üyesi George H. Bender şöyle diyordu :

«Eğer bu Meclis, Türkiye'de basın özgürlüğünün mevcut olmadığını kesinlikle bildiğimiz halde, bu ülkeye gönderilecek Amerikan gazetecilerinin basın özgürlüğü güvence altına alan bir yasayı kabul ederse, eşi görülmemiş bir iki yüzlülük yapılmış olacaktır. Şu küstah Türk askerî diktatörlüğü bizden para istemektedir. Hem de, bunun karşılığında Kongre'nin isteyeceği her koşulu ihlâl etmek niyetinde olduklarını pekâlâ bildikleri halde»⁽³⁶⁾.

Öte yandan, özellikle Amerikan Ermeni örgütlerinden gönderilen mektupların yoğunlaştırdığı bir kampanya da basında Türkiye'ye karşı açılmıştır⁽³⁷⁾. Bu kampanyada, yardımın amacının demokrasiyi istibdada karşı korumak olduğu; Türkiye'nin ise demokrasiye sahip bulunmadığı savunulmuştur. Bu arada, Senatör Barkley'in başkanlığında bir Amerikan heyeti 12 Nisan 1947'de Ankara'yı ziyaret etmiştir.

Türk hükümeti, Amerikan Kongresi'ndeki tartışmaları yakından izlemiştir⁽³⁸⁾. Bu tartışmaların, Batı'yla daha yakın ilişkileri de etkilediği anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı İnönü, tam bu sıralarda **Associated Press**'in muhabirine verdiği bir demeçte, Amerikan yardımının demokrasinin korunması yolunda atılmış bir adım olduğunu ve Türkiye ile Birleşik Amerika arasında daha yakın ilişkiler oluşturulmasının Türkiye'de demokrasinin sağlam bir biçimde kurulmasına katkıda bulunacağını söylüyordu⁽³⁹⁾.

Türkiye'de demokrasi yolundaki siyasal gelişmelerin yeni bir hız kazanmasının bu günlere rastlaması ilginçtir. Demokrat Parti'

(35) **Keasing's Contemporary Archives, 1946-1948**, s. 8491.

(36) Karpas, **op. cit.**, s. 189'dan, **Congressional Record**, 80th Congress, 1st Session, Part II Appendix, ss. 1883-1884 ve Part III, ss. 2995, 3826-3827.

(37) Karpas, **op. cit.**, s. 189'dan, **Chicago Daily Tribuna**, March 13, 1947; **Chicago Sun**, March 12, 1947; **New York Times**, March 29 ve April 23, 1947.

(38) Başbakan Recep Peker'in 26 Ağustos 1947'de C.H.P. Grubunda bu konudaki açıklaması için bkz.: **Aynı Tarihi**, Sayı : 165; Ağustos 1947, ss. 26-27.

(39) Karpas, **op. cit.**, s. 190'dan, **Ulus** 12 ve 13 Mayıs 1947; **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1947; **New York Times**, 12 Nisan 1947.

nin başı Celâl Bayar'ın Haziran 1947'de Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Recep Peker, Hükümet ve CHP ileri gelenleriyle görüşmelerde bulunması (40) ve ardından İnönü'nün çok partili düzenin temel belgelerinden olan 11 Temmuz 1947 tarihli Beyanname'yi (41) yayınlaması anlamlıdır.

Öte yandan, dışarıdaki demokrasi gelişmeleri, özellikle İtalya ve Almanya'daki tek parti rejimlerinin çöküşü, Türkiye'deki muhalefet önderlerine örnek oluşturarak da, Türk demokrasisinin kurulmasına etkide bulundu. Örneği, DP'nin kurucularından Adnan Menderes, 18 Temmuz 1946'da Aydın'da yaptığı konuşmada şöyle diyordu :

«Tek parti usulüyle idare olunan memleketler her yerde mağlup oluyorlar ve tek parti usulünün kerametine bağlanan ümitler iflas ediyordu.

İşte İkinci Cihan Harbinin kan ve ateş tufanları içinde tek parti zihniyeti böyle yıkıldı. Hiçbir memleket dünyada cereyan eden büyük hâdiselerin ve hâkim olan fikir cereyanlarının tesirlerinden uzak kalmaz. Memleketimizde de bu tesir kendisini göstermeğe başladı...» (42)

* Celâl Bayar da, Başbakan Peker'le Haziran 1947'de yaptığı görüşmede, anayasaların uluslara sağladığı özgürlüklerin uluslararası güvencelere kavuşturulduğu yeni bir çağa girildiğini söyledi (43). Bayar, Amerikan Cumhurbaşkanı'nın; dünya barışının, bütün bireylere hak ve özgürlüklerin tanınmasına ve gücünü halktan alan hükümetlere dayandığı yolundaki sözlerinin, bütün yurtsever Türkler'ce memnurlukla karşılandığını da ekledi.

Anglo-Sakson dünyasıyla kurulan temaslar, Türkiye'deki çok partili sistemin Anglo-Amerikan modeline benzemesi yolundaki birtakım görüşlere de önayak oldu. İki temel partiye dayalı bir siyasal sistemin kurulması ve bu partilerin sırayla iktidara gelmesi yolunda görüşler ortaya atıldı (44).

(40) Karpat, *op. cit.*, s. 190'dan, **Vakit**, 17 Haziran 1947 ve **Ulus**, 29 Haziran 1947.

(41) **Ayın Tarihi**, Sayı : 164, Temmuz 1947, ss. 14-16.

(42) **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1946, s. 3.

(43) Karpat, *op. cit.*, s. 191.

(44) *Ibid.*, s. 337'den, **Yeni Gazete**, 14 Aralık 1948 ve **Vatan** 17 ve 23 Mart 1950.

Dışarıdan esinlenen bu tartışmalar, demokratik ve ilerici bir tavır da ortaya çıkarmıştır. Ondandır hep tepeden inme gerçekleştirilen reformlar, ilk kez tabandan gelmektedir (45). Yöneten-yönetilen ilişkileri ilk kez halkın içinde eleştiriye tutulmaktaydı (46).

Yukarıda, Türk demokrasisinin sol'a kapalı bir biçimde kurulduğunu söylemiştik. Gerçekten de, 14 Mayıs 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ve 19 Haziran 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye'nin Sovyetler Birliğiyle bozuk olan ilişkilerinin ağır ortamında, 16 Aralık 1946'da Sıkıyönetim'ce kapatılmıştır.

Daha sonra, örneğin 1950'de Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması üzerine protestoda bulunanlarla; 1951 ve 1953'de de Komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle bazı kişiler tutuklanmıştır (47).

1960'ların ortalarından itibaren, Batı'yla ilişkilerde bir «mesafenin» doğması; SSCB ve öteki sosyalist ülkelerle ise bir yakınlaşmanın sağlanması, Türk demokrasisinin «sol'a açılışını» da hızlandıran bir etki yaptı. SSCB'nin Türkiye için bir tehdit unsuru olmaktan uzaklaşması, sosyalist düşüncenin Türkiye'de savunulmasını ve yandaş toplamasını kolaylaştırmış olmalıdır.

Gelişmiş ülkelerin ve özellikle iki büyük devletin, ABD ve SSCB'nin, ideoloji yarışlarına az gelişmiş ülkelerin açık olduklarını ve bir rekabet alanı oluşturduklarını yukarıda belirttik. Türkiye, bu bakımdan da her iki ülkenin etkileme yarışına açıktır. Bu noktaya, aşağıda «Gizli (Kanıtlanması Güç) Etkenler» başlığı altında yeniden döneceğiz.

Öte yandan yine yukarıda «bağıntı (linkage)» çeşitleri arasında, «taklitsel (emulative) bağıntı»ya değinmiştik. İdeolojinin, bu kanalla da Türk iç yapısına yansması mümkün. Kitle haberleşme olanaklarının gelişmesi, siyasal örgütlerin uluslararası bağ-

(45) Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, A.Ü. SBF Yayınları No: 294, Ankara, 1970, s. 201.

(46) **Ibid.**, s. 202.

(47) Karpat, **op. cit.**, s. 359. Bir yazar bu konuda şöyle demektedir: «Kore Savaşından da yararlanılarak, 'anti-komünizm' silâhı bir isteri derecesine vardırılmıştır». Eroğul, **op. cit.**, s. 71.

lantılar kurabilmesi gibi nedenlerle, kitle hareketleri, gençlik olayları, şiddet olayları Türkiye'ye de yansiyabilmektedir. 1968'de Avrupa'da başlayan Üniversite olaylarının Türkiye'de de çıkması ve bu olayların bir süre sonra Türkiye'de daha geniş boyutlara ulaşarak, Parlamento - dışı muhalefetin doğmasında ve giderek 12 Mart 1971 darbesinin ortaya çıkmasında etkisi olduğu söylenebilir (48).

Uluslararası ideolojilerin az gelişmiş ülkelere sızma yollarından biri de kültür alanı —«kültür emperyalizmi» olgusu— olduğuna göre, Türkiye bu etkiye de açık demektir (49). Batı dillerini öğrenen, bazıları Batı okullarında eğitim gören yönetici seçkinler, Batı demokrasilerindeki çağdaş gelişmeleri iyi değerlendirip, Türk siyasal yaşamına yansıtılabildikleri takdirde, bu etkilenme yarar da sağlayabilir.

Bu yoldaki etkilenme, Batı ülkelerinde öğrenim gören artan sayıdaki öğrenciler ve yine bu ülkelerde çalışan işçiler (50) açısından önemli sayılabilir.

C. Dışsal Kamu Oyunun Etkileri

Burada «Dünya Kamu Oyu» sorununun tartışmasına girmeyeceğiz. Sorunun yalnızca bir yönüne değineceğiz.

Türkiye'nin 1945'de çok partili düzene geçmesinde, o sırada demokrasinin uluslararası saygınlığının artmış olmasının etkisini yukarıda ideolojik etkilenme konusunda belirttik. O tarihte, demokrasinin kitlelerde genel bir saygınlık kazanması, bu yönde uluslararası bir kamu oyu yaratmış sayılabilir. İşte şimdi bu yöndeki etkileri kastediyoruz. Türkiye'nin Avrupa'lı sayılmak çabası, Avrupa kamu oyunun genel eğilimlerine —hiç olmazsa zaman zaman— uyulmasını gerektirmiştir.

(48) Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz.: Robert W. Olson, «Al-Fatah in Turkey : Its Influence on the 12 March Coup», **Middle Eastern Studies**, Vol. 9, No. 2 (May, 1973), ss. 197-205.

(49) Türkkaya Ataöv, **NATO and Turkey**, Publication of the Faculty of Political Science of the University of Ankara, No. 306, Ankara, 1970, ss. 154 vd.

(50) Bkz.: N. Abadan-Unat, «Turkish Migration to Europe (1960-1975), A Balance Sheet of Achievements and Failures», **Turkish Workers in Europe, 1960-1975** (Ed. by Nermin Abadan-Unat, et. al.), Leiden, E.J. Brill, 1976, s. 43.

Örneği, 1971 - 73 döneminde Türkiye aleyhinde Avrupa Konseyi çerçevesinde oluşmakta olan tepkiler, belki Türkiye'de 1973 genel seçimlerinin zamanında yapılmasını kolaylaştıran bir etken rolü oynadı. 1974 Kıbrıs Olayından sonra Yunanistan'ın Türkiye aleyhine yoğunluk kazandırdığı kampanya da, yine belki Türkiye de son üç yılda yeni bir ordu müdahalesini önleyen etkenlerden biri oldu. Türkiye'nin, bir de «demokrasiye son vermiş bir ülke» durumuna düşüp, uluslararası alanda tam bir yalnızlığa itilmesinden de kaygılananlar bulunduğu içindir ki, 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971'deki müdahale öncesi ortama benzeyen iç koşulların varlığına rağmen, 1975 - 77 döneminde demokrasi yine de yaşayabildi.

II. DOĞRUDAN (ÖZEL) ETKENLER

A. Açık (Görülebilir) Etkenler

1. Resmî (Kurumsallaşmış) Dış Politika Doğrultusu

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından başlayarak, Türkiye, Batı'yla sorunlarını hızla çözüme kavuşturup başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerle yakınlaşmaya yönelmiştir. «Çağdaş uygarlığın tek olduğu, onun da Batı uygarlığı olduğu» fikri, bu gelişmede temel bir nedendir. Batı'yla ilişkileri geliştirirken, Türk dış politikasının öteki sürekli dışsal belirleyici etkeni olan SSCB ile de ilişkilerin belirli bir düzeyin altına düşürülmemesi, Atatürk döneminin temel ilkesi oldu.

Bu dış politika doğrultusu, özellikle SSCB'nden Türkiye'ye doğrudan bir tehdit yöneltilmediği sürece, âdeta resmî (kurumsal) bir çerçeve oluşturdu. 1945'de Türkiye'nin Sovyet istekleriyle karşılaşması, Türkiye'nin Batı'yla işbirliğine yönelik dış politika geleneğine daha kesin bir görünüş kazandırdı. 1945 sonrasının öteki iç ve dış nedenleri, özellikle 1950'lerdeki iç etkenler, Türk dış politikasını Sovyet - karşıtı ve Batı'ya bağımlı bir yöne sürükledi. Bu politikanın her iki yönü de, Atatürk döneminde resmîleştirildiğini söylediğimiz dış politikanın belirtilen iki kuralına da ters düşer. Nihayet, 1960'ların ortalarından sonradır ki, yine iç ve dış etkenlerin yeni bir sonucu olarak, Türkiye'nin Batı'yla ilişkileri daha «mesafeli» olmağa; SSCB ile ilişkileri de «normalleşme»ye yöneldi.

Türkiye, 1923 - 30 döneminde Lozan'dan geriye kalan sorunları çözüme kavuşturduktan sonra, Batı'yla (İngiltere ve Fransa'yla), sonunda 1939 yılında bir ittifaka varacak ilişkilere yönelirken, 1930 yılında nasıl çok partili rejim denmesine giriştiyse, 1945 yılında yine Batı'yla ittifak arayışına koyulduğunda da yeniden çok partili rejimi denedi. 1945'de Türkiye'nin SSCB ile sorunlarının bulunması, hem Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasını hızlandırdı; hem de 1930'dan farklı başka etkenlerin de rolüyle, 1945'deki çok parti denemesinin başarılı olmasını sağladı. Böylece, bir yazarın ifadesiyle, «Cumhuriyet'in getirdiği siyasal rejimin Avrupa parlamenterizmine benzemesi yolundaki büyük eksikliği»⁽⁵¹⁾ de giderilmiş olacaktı.

Kurumsallaştırılmış dış politikadan 1950'lerde uzaklaşılması, Türk demokrasi yaşamını da etkiledi. Dış politikadaki tek yanlılık, içerideki tek yanlılıkla (hoşgörüsüzlükle) koşutluk içine girdi. Dış politikadaki Sovyet aleyhtarı tutum, içeride de demokrasinin sol'a ve giderek her türlü eleştiriye kapalı bir yöne sürüklenmesi sonucunu ortaya çıkardı.

1960'larda ise Türk dış politikasının yeniden geleneksel iki temel şarta uygun bir gelişim içine girmesi (çok yönlü dış politika), Türk demokrasisine de yeni özgürlüklerin ve yeni siyasal güçlerin, özellikle siyasal sol'un katılmasına koşutluk gösteren bir olgudur.

2. Belirli Bir Dış Sorunun Olması

a. Gerçek Anlamıyla

Türkiye'nin 1945'de çok partili hayata geçmesinde Sovyet isteklerinin, yani bir dış sorunun varlığının etkide bulunduğunu söyledik. Aynı dış sorun, 4 Aralık 1945'de sol eğilimli **Tan ve Yeni Dünya** gazeteleri ile **Görüşler** dergisinin basımevleri ile iki kitabevinin basılması olaylarında ve yukarıda değindiğimiz gibi 1946 yılında kurulan iki sosyalist partinin kapatılmasında da etkili olmuştur.

Sovyet istekleri 1945 - 46'dan sonra tavsayıp, 1953'de Stalin'in ölümünden sonra ise SSCB'nce resmen geri alındıktan sonra, Sovyetler Birliği'nden yönelen somut bir dışsal sorunun söz konusu

(51) Eroğul, *op. cit.*, s. 56.

olmaması gerekir. Ama yine de 1950'lerde Türk yöneticileri SSCB'nin bir sorun olmaktan tümüyle çıktığını kabul etmediler. Birçok olay karşısındaki tutumlarını ve hattâ giderek içeride muhalefet karşısındaki davranışlarını dolaylı olarak Sovyet etkenine bağladılar. Örneği, 1957 seçim sonrasında gergin ortamında, 14 Temmuz 1958'de Irak'da olan ihtilâli, iktidar çevreleri, «(SSCB kastedilerek) dış tahriklerin bir sonucu» olarak yorumlarken, muhalefet ise, «istibdada karşı meşrû bir başkaldırma» olarak nitelendirdi. Muhalefet, Türkiye'de artan baskılara karşı böylece dolaylı bir biçimde protestosunu dile getirmiş oluyordu. Bu olaydan sonra, Irak İhtilâli, Türk siyasal kavgasında ayrı bir yer kazandı. İktidarın başı, birçok yerde, muhalefeti, Irak İhtilâli'ne benzer bir olayı Türkiye'de de çıkarmanın hazırlığı içinde olmakla suçlamağa başladı⁽⁵²⁾ de bir «ihtilâl korkusu»na kendini kaptırırverdi. Bu ise, muhalefete karşı izlenen politikanın daha da sertleştirilmesi sonucunu doğurdu.

Türkiye için belirli bir dış sorunun yeniden ortaya çıkması, Aralık 1963'de Kıbrıs bunalımının patlak vermesiyle oldu. Aslında Kıbrıs sorununu 1950'lere kadar götürmek de mümkündür. Hattâ 6-7 Eylül 1955 de İstanbul'da patlak veren Rum aleyhtarı gösteriler sonucunda hükümetin İstanbul ve İzmir'de sıkı yönetim ilân etmesi, üstelik olayları «komünist işi» olarak nitelendirip birçok solcuyu tutuklaması⁽⁵³⁾, bu dış sorunun içeriye yansımaları olarak gösterilebilir. Ancak yine de, Kıbrıs sorununun, Türkiye bakımından temel bir «dış sorun» olması için Aralık 1963'deki olaylarla ortaya çıkan boyutlara ulaşması gerekmiştir.

İşte 1960'ların ortalarında böyle bir dış sorunun doğması, Türkiye'de birçok konunun tartışılmasını hızlandırdı. 1961 Anayasası'yla birlikte siyasal sol'un, dış politikadaki Batı yanlılığını yeren eleştirileri, Batı'dan umduğu desteği bulamayan Türk kamuoyunda 1960'ların ortalarında artık ilgi uyandıрмаğa, haklı bulunmağa başladı. Siyasal sol'un gelişimi için uygun bir ortam doğdu.

(52) Örneği, Başbakan Menderes 1960 Şubatında İskenderun'da yaptığı bir konuşmada, Irak İhtilâline değinerek, muhalefetin bu olaydan «ağızlarının sulandığını» ve «Türkiye'de de aynı mahiyette bir hareketin olması için zemin yaratmağa çalıştığını» söylüyordu. **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1960, s. 5. Ayrıca bkz. : Eroğul, **op. cit.**, ss. 160-163.

(53) Eroğul, **op. cit.**, s. 125.

1965 yılındaki Batı yanlısı iktidar değişikliği de, Türkiye'deki bu yeni güçleri ve değişimleri hesaba katarak, hem dışta Batı'yla ilişkilerini «mesafeli» tutmağa ve SSCB ile ilişkileri «normalleştirmeğe»; hem de dıştaki «çok yönlülüğe» (plüralizme) koşut olarak, içeride siyasal muhalefete karşı 1950'lerdekine oranla çok daha hoşgörülü kalabildi.

Türkiye için belirli bir dış sorunun (Kıbrıs sorununun) bulunması, Türkiye'yi dış etkilenmelere —başka bakımlardan da— daha fazla açık hale getirdi. Uluslararası kamuoyunu kollamak ve Türkiye aleyhinde oluşturulabilen dış baskılara, yukarıda belirttiğimiz gibi, «demokrasiye son vermiş ülke» olarak kendi eliyle hizmet etmiş olmamak için, Türkiye, belki de 12 Mart 1974 müdahalesini sınırlı tutabilmeği, o tarihten sonra da özellikle 1975-77 döneminde yeni bir müdahaleden uzak durabilmeği başarabildi.

b. Yapay Olarak

Bir dış sorunun, birtakım iç amaçlar uğruna yapay olarak yaratılabileceğini, yukarıda kuramsal giriş içinde «kaynaşık (fused) bağıntı» kavramını açıklarken gördük.

Türkiye'nin 1945'den sonraki gelişmelerinde de bu unsuru, saptamak mümkün. Özellikle, 1950'lerin ikinci yarısında içeride siyasal ve iktisadî yönden yıkıntılara sürüklenen hükümetin, halkın dikkatini dışarıya çevirmek için, örneği 6-7 Eylül 1955 olaylarına —hiç olmazsa başlangıçta— gözyumduğu ve 1958'de «Ya Taksim Ya Ölüm» sloganlarının haykırıldığı mitinglerin yapılmasını teşvik ettiği söylenebilir. Belirli bir dış sorun yaratılınca, ya da olduğundan büyük boyutlara ulaştırılınca, hem içerideki sıkıntılar başka alana akıtılmış olacak; hem de birtakım baskı tedbirlerine —dış gerekçeyi göstererek— daha kolaylıkla gidilebilecektir.

3. Coğrafi Konum - Bölgesel (Komşuluk) Sorunları

Türkiye'nin doğrudan doğruya coğrafi konumundan (SSCB ile komşuluk, Boğazlar'a sahip olmak ve Orta Doğu bölgesine yakınlık) ileri gelen dış etken («coğrafi determinizm») Türkiye'nin dış politikasını olduğu gibi, iç siyasal yapısını da etkiler.

SSCB'nin 1945'de Türkiye'ye yönelttiği toprak talepleri, bu coğrafi etkenin sonucudur. SSCB, 1918 Mart'ındaki Brest-Litovsk

Antlaşması'yla terkettiği toprakları 1945'de yeniden ele geçirdiği bir sırada, Türkiye'ye de 1918 ve 1921'de bıraktığı bazı yerleri geri istiyordu. SSCB, sınırları boyunca yeni bir «güvenlik çemberi», yani SSCB'ne bağlı rejimler kurmaktaydı. Türkiye'de de bu sırada «daha demokratik ve dost bir rejim» görmek istediğini söylemekteydi. Ama Sovyet istekleri, Türkiye'de tam ters yönde bir etki yaptı ve Türkiye'de hem Batı'lı bir demokrasi modelinin benimsenmesine, hem de Batı yanlısı bir dış politikaya giden yolu açtı.

Türkiye'nin coğrafî konumunun önemi, 1945-46'daki Sovyet istekleri karşısında Batı'nın desteğini ve ilgisini elde etmek yolundaki çabalarında kolaylaştırıcı bir etken oldu. Birleşik Amerika'nın Türkiye'deki Büyükelçisi Wilson, ülkesinin Dışişleri Bakanı'na Ankara'dan yolladığı 25 Eylül 1945 tarihli yazıda şöyle demektedir :

«...(Rusya'nın) Türkiye'ye ilişkin amacı, Türkiye'nin iç rejiminde değişiklik yaratmaktır. Baltıktan Karadeniz'e kadar Sovyetler Birliğinin batıda ve güneyde sınır komşusu olan ülkeler zinciri üzerinde 'dost' bir rejimce yönetilmeyen tek ülke Türkiye'dir. Türkiye'de Sovyet hâkimiyeti altındaki 'dost' bir rejim, Boğazların Sovyetler Birliğince fiilî denetimi anlamına gelir. Fakat bundan da önemlisi, böyle bir durum, Türk-İngiliz ittifakının sona ermesi ve Türkiye'de —belki de eninde sonunda Orta Doğu'da— Batı'nın liberal etkinliğinin sonu demektir.

«...büyük devletler arasında, Türkiye'nin güvenliği pahasına Rusya'ya Boğazlar'da ayrıcalıklı bir mevki veren herhangi bir anlaşma yapılırsa, bu durum Türkiye'deki ortamı öylesine altüst eder ki muhtemelen mevcut rejimin yıkılmasına yol açıp sonuçta da Sovyetler'in ekmeğine yağ sürülmüş olur...» (54)

Türkiye'nin coğrafî konumundan ve bölgesel denge ilişkilerinden ileri gelen dışsal etki, Türkiye'nin izlediği dış politikayı etkilemek suretiyle de iç yapıya etkide bulunur. Örneği, 1960'ların sonları ve 1970'lerde Orta Doğu'da gerek büyük devletler arasındaki

(54) *Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1945, Vol. VIII, The Near East and Africa, United States Government Printing Office, Washington, 1969, s. 1249.*

ilişkiler yönünden denge durumunun yerleşmesi, gerekse büyük devletlere karşı izlenecek politika yönünden denge yanlısı güçlerin etkinliğinin artması, Türk dış politikasının «çok yönlü» doğrultusuna uygun bir gelişmedir. Bu olgu, «çok yönlü» Türk dış politika uygulamasını pekiştirmekle, iç siyasal alandaki çoğulculuğa da yansımada bulunur.

Öte yandan, Orta Doğu İslâm dünyasının, 1970'lerde siyasal ve iktisadî yönden güçlenmesi, bir yandan Türk dış politikasının İslâm ülkeleriyle işbirliğine yönelmesini hızlandırdığı gibi, din bağı yoluyla da, dinsel sağ'ın Türk iç siyasal yaşamında etkinliğinin artması olgusuyla koşutluk gösterir.

4. Bölge Ötesi Bağlantılar

a. İttifak İlişkileri

Yukarıda «nüfuz edilmiş sistemler» kavramıyla ilgili olarak söylediklerimiz, güçlü-güçsüz iki ülke arasında yapılan ittifak ilişkileriyle ortaya çıkan durumu da açıklar. Güçlü bir ülkeyle yapılan bir ittifakın, güçsüz ülkenin içişlerine şu ya da bu biçimde etkide bulunmak olanağını vereceği açıktır.

Öte yandan, bir ittifak antlaşması, belirli bir siyasal ve toplumsal yapının korunması amacını açıkça öngörebilir de. Burada Türkiye bakımından iki belgeye değineceğiz: NATO ve 1959 tarihli Türk - Amerikan ikili antlaşması.

4 Nisan 1949 tarihli Kuzey Atlantik Antlaşması'nın dibacesinde, «...Taraf olan Devletler... Milletlerinin, demokrasi prensipleriyle, ferd hürriyetleri ve hukukun hükümranlığı üzerine müesses bulunan hürriyetlerini, müşterek miraslarını ve medeniyetlerini korumaya karar vererek...» denilmektedir. 2. Madde de şöyledir:

«Taraflar, kendi hür müesseselerini takviye, bu müesseselerin istinad ettiği prensiplerin daha iyi anlaşılmasını temin ve istikrar ve refahı sağlamaya has şartları geliştirmek suretiyle milletlerarası muslihane ve dostane münasebetlerin inkişafına yardım eyleyeceklerdir. Taraflar, beynelmilel iktisadî siyasetlerindeki bütün aykırılıkları

izaleye çalışacaklar ve içlerinden herbiri veya hepsi arasında iktisadî işbirliğini teşvik eyleyeceklerdir.»

3. Madde'de de : «İşbu Andlaşmanın gayelerinin daha müessir bir şekilde tahakkukunu temin için Taraflar, kendi hususî vasıtalarını geliştirmek ve birbirlerine karşılıklı yardımlarda bulunmak suretiyle, münferiden ve müçtemian, devamlı ve fiilî olarak hareket edip...» ifadesine yer verilmektedir.

Ne var ki, NATO'nun demokrasinin korunması üzerinde —yukarıdaki ifadelere rağmen— kayıtsız kalabildiğini gösteren Portekiz, (1967'de) Yunanistan ve (1960 ve 1971'de) Türkiye örnekleri ortadadır. NATO'nun, askerî ilişkilerin sürdürülmesi uğruna, siyasal demokrasi ilkesini bir yana atabildiği görülmektedir. Kaldı ki, NATO'nun, özellikle de en güçlü üyesi olan ABD'nin, öteki üyelerin iç siyasal yapısını etkilemek olanağına sahip bulunduğu açıktır. Ancak Antlaşmanın sözüne uyulduğu takdirde ki, bu olanağın üye ülkelerde demokrasinin korunmasında, yararlı bir etkisi olabileceğinden bile söz edilebilir.

5 Mart 1959 tarihli Türk - Amerikan ikili Antlaşması'na gelince: 1957 - 58'deki Orta Doğu bunalımlarının bir sonucu olarak, ABD'nin, CENTO'nun üç bölgesel üyesi olan Türkiye, İran ve Pakistan'la ayrı ayrı imzaladığı fakat niteliği aynı olan bu andlaşmanın girişinde, «...(tarafların)... müşterek emniyetlerini korumak ve doğrudan doğruya veya bilvasıta tecavüze mukavemet etmek hususundaki azimlerini beyan etmiş olduklarını nazarı itibare alarak aralarında davranış birliği kurmağa karar verdikleri» belirtildikten sonra, 1. Madde'de şöyle denilmektedir : «Türkiye Hükümeti tecavüze mukavemet etmeğe azimlidir. Türkiye'ye karşı tecaviiz vukuunda, ABD hükümeti, talebi üzerine Türkiye hükümetine yardım etmek için, karşılıklı olarak üzerinde anlaşmaya varılabilecek şekilde ve Orta Doğu'da sulh ve istikrarın (sürdürülmesi için)... silâhli kuvvetlerin kullanılması da dahil olmak üzere, Amerikan Anayasasına uygun gerekli her türlü harekete girişecektir».

Antlaşmanın giriş cümleleri arasında yer alan «doğrudan doğruya veya bilvasıta tecaviiz» deyimini, Türkiye'de özellikle muhalefet çevrelerinde anlaşmaya karşı bir güvensizlik havasının doğmasına

yol açmıştır⁽⁵⁵⁾. Bu tepki, özellikle «bilvasıta tecavüz» deyimine karşı oldu. TBMM Dışişleri Komisyonu'nda Dışişleri Bakanlığı temsilcisi, «bu anlaşma gereğince doğrudan doğruya veya dolayısıyla tecavüz halinde dahi ABD'nin silâhlı yardımının sağlanacağı, hattâ gizli ve yıkıcı faaliyetlerin vukuunda aynı garantinin işleyeceğine» belirtmiştir⁽⁵⁶⁾. Ana muhalefet partisi olan CHP adına Komisyonunda konuşan Bülent Ecevit ise, ABD ile ortak savunma düzeni içinde bulunan hiçbir Avrupa ülkesinin kendi hükümetine, beynelmilel komünizmin silâhsız olarak «bilvasıta tecavüz»ü gibi ihtimaller karşısında Amerikan askerî müdahalesini istemek hakkını tanımadığını anlatmış; bu deyim belirsizliğini, bunun daha çok Arap ülkelerindeki kaynaşmalar üzerine kullanılmaya başladığını, müphem ve pek tehlikeli yorumlara yol açabilecek nitelikte olduğunu söylemiştir. Bu konuda aydınlığa varılmaksızın anlaşmayı onaylamanın doğru olmadığını söyleyen Bülent Ecevit şunları ekledi : «Lübnan örneği hatırlardadır. Lübnan olayları sırasında Devlet Başkanı bulunan Camille Chamoun, karşısındaki muhalefeti kendi gücüyle bertaraf edemiyeceğini anlayınca bu muhalefet hareketini beynelmilel komünizmin sızması, 'bilvasıta bir tecavüz' olarak göstermek istemiş ve bu gerçeği kullanarak Amerikan askerî kuvvetlerini Lübnan'ın içişlerine müdahaleye çağırmıştır»⁽⁵⁷⁾.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise, «mütecavizler bilinmeyen ve beklenmeyen tecavüz usulleri bulmaktadırlar. Bu itibarla tecavüzün kat'î ve dar bir tarifine sapsanmak doğru değildir» diyordu⁽⁵⁸⁾.

Muhalefetin bütün itirazlarına rağmen, anlaşma 9 Mayıs 1960 da TBMM'nce onaylandı.

b. Uluslararası Örgütler

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye'nin 1945'de çok partili düzene geçişiyle, aynı yıl Birleşmiş Milletler örgütüne girmesi ola-

(55) Mehmet Gönlübol ve Halûk Ülman, «İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası, 1945-1965», **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, A.Ü. SBF Yayınları No : 279, Ankara, 1974, s. 333.

(56) **Idem.**

(57) **Idem.**

(58) **Idem.**

yı arasında ilişki vardır. Türkiye, demokrasi cephesinin zaferiyle sonuçlanan savaş sonunda demokrasiyle yönetilen ülkelerin kurmakta olduğu Birleşmiş Milletler örgütünün, 25 Nisan 1945'de San Fransisco'daki ilk toplantısına kurucu üye olarak katıldı. Yine yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye, o sırada Sovyet tehdidi karşısında Batı desteğini elde edebilmek için, Türk siyasal yaşamındaki demokratlaşmaya Batı'nın ilgisini çekmeğe çalışmıştır.

Türkiye, 8 Ağustos 1949'da Avrupa Konseyi'ne katılırken de, «Avrupa'lı sayılmak» ve Batı'nın bu işbirliği çerçevesinin dışında kalmamak istemişti. Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne katılması konusu TBMM'nde görüşülürken, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak bu katılışı şöyle değerlendirdi :

«...Dış siyasetimizin ağırlık merkezi Batı dünyasıdır. İngiltere ve Fransa ile ittifakımız, Amerika ile gittikçe artan dostluğumuz ve menfaat birliğimiz, dış siyasetimizin istikâmetini daha fazla Batı'ya çevirmiştir. Avrupa Konseyi içinde bir Avrupa devleti olarak yer almamız, bu uzun ve devamlı dış siyasetimizin zarurî bir neticesidir. Aynı zamanda, Avrupa Konseyi'ne girmemiz bu ana siyasetimizde bizi kuvvetlendiren yeni bir âmildir. Yine ancak bir Avrupa'lı devlet sıfatıyla ki Amerika'nın Marshall yardımından istifade edebiliyoruz. Avrupa Konseyi'ne katılmamız neticesi, Anadolu'nun Avrupa siyasî ve iktisadî birlik hudutları içine girmesi bizim için belli başlı bir hâdisedir» (59).

Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne girmesi, Batı'yla işbirliğine yönelen dış politikasını pekiştirerek, içeride de Batı'lı siyasal değişim üzerinde etkide bulunmuştur. Kaldı ki, Avrupa Konseyi üyeliği, böyle bir gelişimi zorunlu da kılıyordu. 5 Mayıs 1949 tarihli Avrupa Konseyi Statüsü'nün Birinci Maddesinde şöyle denilmektedir: «Avrupa Konseyi'nin gayesi, üyelerinin müşterek mirası olan ideal ve prensipleri korumak ve yaymak, aynı zamanda onların ekonomik ve sosyal gelişmelerini sağlamak için, aralarında daha sıkı bir birlik vücade getirmektir». Üçüncü Madde'de de şu sözler yer almıştır : «Avrupa Konseyi'nin her üyesi, hukukun üstünlüğü prensibini ve hükmü altında bulunan her ferdin insan haklarından ve ana hürriyetlerinden faydalanma prensibini kabul eder...»

(59) Ibid., s. 243.

Türkiye, 4/11/1950 tarihli Avrupa Hakları ve Ana Hürriyetleri Sözleşmesi'ni de 10/3/1954 tarih ve 6366 sayılı Kanun'la onaylamıştır.

Avrupa Konseyi üyeliği de, bir yandan, Türkiye'nin Batı'ya yönelik bir dış politika izlemesini etkilemekte, öte yandan da içeride Batılı siyasal bir yapının korunmasında etkide bulunmaktadır. Örneği, 12 Mart 1971 askerî müdahalesinden sonra, Türkiye'deki anti-demokratik uygulamaların, Avrupa Konseyi'nde Türk aleyhine bir hava doğurup Türkiye'nin Konsey'den çıkarılması olasılığını yaratması, yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye'de 1971 sonrası atlatılarak 1973 seçimlerinin zamanında yapılmasını etkilemiş olmalıdır. 1974 Kıbrıs olayından sonra da, Türkiye aleyhinde yoğunlaştırılan uluslararası baskının Avrupa Konseyi'ne de yansması, yine yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye'de bir de «demokrasiye son vermiş ülke» durumuna düşmemek için yeni bir askerî müdahaleyi frenleyici etkiler yapmış olabilir. Avrupa Konseyi çevrelerinde de buna karşılık, Türkiye'ye fazla yüklenilirse hem dış politikasının Batı'dan daha da uzaklaşacağı ve içeride de bir askerî müdahalenin olabileceği kaygısıyla, ihtiyatlı bir tutum izlendiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Batılı, Avrupa'lı sayılmak biçimindeki siyasal amacına öncelik vererek katıldığı üçüncü başlıca örgüt de Avrupa Ekonomik Topluluğu'dur.

AET ile 12 Eylül 1963 de gerçekleştirilen Ortaklık Anlaşması Türkiye'de özellikle hükümet çevrelerinde iktisadî ve siyasal bir başarı olarak nitelendirilmiştir. Hattâ anlaşmanın siyasal anlamı üzerinde daha fazla durulmuştur⁽⁶⁰⁾. Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Turhan Feyzioğlu, 2 Eylül 1963 günü yaptığı basın toplantısında, «Ortak Pazar'la düşündüğümüz anlaşmaya varılmış olmasını Batı ile işbirliğinin en mühim merhalesi saymaktayız» diyordu⁽⁶¹⁾. Feyzioğlu, 15 Eylül 1963 tarihinde **Ulus** gazetesinde çıkan bir yazısında da şunları belirtti :

«...Türkiye'nin bir Avrupa devleti olma yolunda uzun zamandan beri sarfettiği gayretler, bu anlaşmanın gerçekleş-

(60) Duygu Sezer, «Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri», **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1973)**, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, A.Ü. SBF Yayınları No: 279, Ankara, 1974, s. 522.

(61) **Idem.**

mesiyle yeni bir zafere ulaşmış olmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna ortak üye olarak katılma arzusu, sadece kısa vadeli ve basit dış ticaret hesaplarına dayanmamıştır. Çeşitli siyasî, kültürel ve iktisadî bağlarla bağlı olduğumuz Batı Avrupa'nın gitgide kuvvet kazanan birleşme eğilimleri karşısında Türkiye kayıtsız kalamazdı... Türkiye'nin bu konudaki kararı, her şeyden önce hür Batı âlemi ile kader birliğimizin bir defa daha teyidi anlamını taşır. Türkiye, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtında (O.E.E.C.), daha sonra Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtında (O.E.C.D.) üye olarak yer almıştır. Avrupa Konseyi'nde üyedir. Dış politikasının temel taşlarından biri Kuzey Atlantik Andlaşmasıdır. Bugün, yeni bir düğümle, Türkiye, Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olarak XX. yüzyılın en dikkate değer topluluk hareketlerinden birine katılmaktadır... Bu Anlaşma ile Avrupa sınırının bizim doğu ve güney sınırlarımızdan geçtiği bir defa daha ve en kuvvetli şekilde tescil edilmiş olmaktadır» (62).

Anlaşmanın imza töreninde konuşan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de, «... Türkiye'nin hayatında yepyeni bir devir açılmaktadır. Bu, Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olmak emel ve hüviyetiyle katî surette teyid ve tescil eden, sulh ve refah yolunda ilerleme vaadleriyle dolu şerefli bir devirdir» diyordu (63).

Türkiye'nin Anlaşmanın siyasal anlamına verdiği önemin, AET yetkililerince de kabul edildiği görülmekteydi. İmza töreninde konuşan AET Bakanlar Konseyi Başkanı ve Hollanda Dışişleri Bakanı Dr. Luns, «Türkiye ile Topluluk arasında bir ortaklık yaratan anlaşmanın, memleketinizin kendisine çizmiş olduğu yolda ilerlemesine yardımcı olacağına ve bu suretle gerek sizde, gerek bizde yaratmış olduğu ümitleri haklı çıkaracağına kaniim. Anlaşma, Türkiye'ye hemen bazı iktisadî ve malî avantajlar sağlamaktadır; fakat hakikî kıymeti, tesbit ettiği hedef ve takip ettiği gayelerdedir» diyordu (64).

(62) *Ibid.*, ss. 522 - 523.

(63) *Ibid.*, s. 523.

(64) *Ibid.*, s. 524.

İki tarafın bu görüşü, aynı gün yayınlanan Ortak Bildiride de yer aldı : «...Bu anlaşma, Toplulukça Türkiye'nin hür dünya için arzettiği siyasî önemin tanınmasının ve Türk Hükümetinin gelişme ve kalkınma gayretlerine gösterilen itimadın delilidir. Bu suretle Türkiye ile AET arasında bir ortaklık yaratan anlaşma, münhasıran ekonomik hükümlerin ötesinde daha geniş bir siyasî çerçevede içinde yer almaktadır» (65).

AET Anlaşmasının Başlangıç bölümünde, «(Tarafların) Avrupa Ekonomik Topluluğunu kuran Andlaşmanın esindiği ülküyü birlikte izleyerek; barış ve hürriyet güvencesini pekleştirmeye (azmettikleri)» belirtilmektedir (66). Özü itibariyle de Batılı liberal düzenlerin bir topluluğu olduğu için, Türkiye'nin AET'na katılması, iç siyasal yapısının genel çerçevesini belirleyici etki yapar (67). 1979 yılında doğrudan doğruya seçilecek olan Avrupa Parlamentosu, AET'nin siyasal birliğine giden yolda demokratik bir adım niteliğindedir. Türkiye, AET'na katılacaksa, siyasal düzeninin de Batı Avrupa'nın siyasal dağrultusuna ters düşmemesi gerekecektir.

B. Gizli (Kanıtlanması Güç) Etkenler

Bir yazar bu konuyu şöyle dile getirmektedir :

«...Türkiye bir hükümet veya rejim buhranına sürüklenir görüldüğü zaman, yabancı bir uçaktan koltuğunun altında bir çanta ile basit gibi görünen bir kişi iner; Ankara veya İstanbul'da büyük bir otele yerleşir. Hükümet buhranı bittiğinde (!) kaybolur gider. Böylelerin hükümeti kurup çok işitmişizdir...» (68)

Büyük güçlerin, başka az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de iş siyasal düzenini etkileyebilmek amacıyla faaliyetler

(65) **Idem.**

(66) Oğuz Öner, **Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar**, A.Ü. SBF Yayınları No: 376, Ankara, 1974, s. 247.

(67) Yunanistan'daki 21 Nisan 1967 askerî darbesinden sonra, AET-Yunanistan Ortaklık Anlaşmasının birtakım hükümlerinin, AET'nce tek yanlı olarak askıya alınması örneği için bkz.: Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Yaptığı Anlaşmalar**, A.Ü. SBF Yayınları, No: 418, Ankara, 1978, ss. 182-187.

(68) Zafer Karip, **Kıbrıs Meselesi, Beynelmillel Güçler ve Yıkılan CHP-MSP Hükümeti**, Çığır ve İhya Yayınları Ortak Yapım: I, İstanbul, 1975, s. 131.

içinde oldukları; en azından bunu yapabilmenin çeşitli olanaklarına sahip buldukları söylenebilir.

1945 Sonrasında, ABD'nin 12 Temmuz 1947 tarihli ikili anlaşma gereği Türkiye'ye yolladığı personele tanınan birtakım faaliyet kolaylıkları, Amerikan Büyükelçiliği'nde zaman zaman «uzman», «danışman» olarak görevlendirilen kişilerin C.I.A. adına çalıştıklarının ortaya çıkması, bâzı ipuçları vermektedir.

ABD'ne yakınlığı bilinen bir kişinin 1960'larda siyaset merdiveninin tepesine neredeyse birdenbire fırlayabilmesi; 13 Şubat 1965 de İsmet İnönü'nün başkanlığındaki koalisyon hükümetinin düşürülmesi sırasında bir Amerikan görevlisinin Ankara'da birtakım temaslar içinde olduğunun bilinmesi ve ABD Büyükelçisi R. Hare'in, hükümetin düşürülmesinden hemen önce AP ve CKMP Genel Merkezlerini ziyaret etmesi⁽⁶⁹⁾, «Gizli (Kanıtlanması Güç) Etkenler» başlığı altında yer alabilecek niteliktedir.

Yurt dışından yapılan birtakım radyo yayınları, bu arada «Bizim Radyo»nun yayınları da —SSCB'nin üst düzeydeki yöneticileri hiçbir ilgilerinin bulunmadığını söylemekle birlikte— Türkiye'nin, öteki büyük devletten de iç siyasal düzenine yönelik etkilenmelerle karşı karşıya bulunduğunu düşündürebilir.

(69) Dışişleri Belleteni, Şubat 1965, s. 41.